

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

INGLIZ TILI 3-FAKULTETI

MUSTAQIL ISH

**MAVZU: ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРНИНГ МАЪНО ТАРАҚҚИЙИТИДА
ЛИНГВИСТИК ОМИЛЛАРНИНГ ЎРНИ.**

BAJARDI: Inagamova Munisa

TOSHKENT – 2016

**Мавзу: Фразеологизмларнинг маъно тараqqиётида лингвистик
омилларнинг ўрни.**

Ўзбек qалqи азал-азалдан ўзининг нутqий имкониятларига эга бўлиб келган. Ўзбек тилининг сермаъно сўз ва иборалари шу qадар кўпки, улар бевосита халqимизнинг тарихи, урф-одати, маданияти билан чамбарчас холда шаклланиб нутqининг бойишига хизмат qилиб келмоқда.

Айниqса, она тилимизнинг qадр-qимматининг, нуфузининг, имкониятларининг янада ошиб бориши, ижтимоий вазиqаларининг янада кенгайиб бориши, тилимиз дунёга чиqиши — унинг Ватан равнаqи, юрт тинчлиги, миллатимиз фаровонлиги учун фаол хизмат qилиши барча-барчаси истиqлол шароqати, мустаqиллик шароqатидир. Янги qаёт, яъни мустаqиллик туфайли тилимиз яна бир бора ўз хусусиятларини саqлаган qолда таджирий тараqqиётга эга бўлди. 1989 йил 21 октябрда ўзбек тили Давлат тили нуфузига эришди. Бу оламшумул воqеа халqимизнинг маънавий ва маърифий руqиятига ижобий таъсир qилди. Шу билан бирга тилимизнинг мустаqиллиги

халқ олдига бир қатор вазифаларни қам юклади. Бу улуқ вазифалар шундан иборатки, яъни миллий тилимизнинг нуфузини ошириш билан бир қаторда, унинг тарихий йўлини белгилаш ва ўрганиш масаласидир. Шунингдек, тилимизнинг бой имкониятларидан нутқ жараёнида амалий жиқатдан фойдаланиш масаласи қам бугунги куннинг долзарб масалаларидан қисобланади. Бу эзгу мақсадларнинг амалга ошиши бевосита халқимизнинг ўзига, унинг ўзлигини англашига боқлиқ бўлган ички масалалардан биридир.

Қозирги лисоний маънавиятимизда, нутқий маданиятимизда, айтиқса, нутқ одоби масаласида фаоллик кўрсатаётган, халқимиз орасида тобора кенг ўлланиб бораётган, тилимиз бойлигининг ўзига хос кўриниши бўлган фразеологик бирликлар (айнан иборалар) шахс нутқи учун муқим ақамиятга эга. Чунки бундай лисоний бирикмалар қар қандай тилнинг луқат қатламларидан мустақкам ўрин олган. Улар таъсирчан восита сифатида нутқни беаб ва бойитиб келмоқда. Шунинг натижасида нутқ образлийлик касб этади.

Кейинги йилларда ўзбек тилшунослигида лингвистика фанининг ажралмас қисми қисобланган фразеология кенг ва қар томонлама илмий жиқатдан ўз ечимини топмоқда. Фразеологияга бақишланган кўплаб монографиялар, луқатлар қамда илмий мақолалар мавжуд. Бироқ фразеологиянинг баъзи масалалари борки, улар қанузгача ўз ечимига эга эмас. Яъни фразеологик бирликларнинг юзага келишида *лингвистик ва экстралингвистик* омилларнинг ўрни қамда уларнинг маъно тараққиёти белгилаб берилмаган. Бинобарин, турқун бирикмалар айнан тил компонентларидан ташкил топсада, аммо уларнинг юзага келишида *экстралингвистик* омиллар асосий ўринни эгаллаши хақида бирон-бир манбада тайинли фикрни учратиш қийин.

Бироқ нуфузли манбааларда фразеологиянинг пайдо бўлишига доир баъзи манбалар учраб туради, бироқ улардан турғун бирикмаларнинг шаклланиши ҳақида маълумот келтирилмайди. Яъни уларда асосан фразеологизмларнинг тил ёки нутқда пайдо бўлиши омонимия, синонимия, антоним ва полисемияга бўлган муносабат ҳақида сўз боради.

Фразеологизмларнинг юзага келишида *лингвистик ва экстралингвистик* омилларнинг ўрни кўрсатилмайди. Кузатишлар шуни кўрсатадики, туркологияда, шу жумладан ўзбек тилшунослигида фразеологизм соҳаси анча кенг ўрганилган бўлса-да, аммо уларнинг вужудга келиш доирасини, яъни лисоний ва нолисоний воситаларнинг таъсири тўла аниқланган деб бўлмайди. Биз шунинг учун ҳам тадқиқотимизга мавзу сифатида фразеологизмларнинг вужудга келишида *лингвистика ва экстралингвистик* омилларнинг ўрнини ўрганишни танладик. Уларнинг бу жиҳатлари ҳанузгача монографик планда ўрганилган эмас.

Тилдаги фразеологик бирикмаларни пайдо бўлишини тилнинг пайдо бўлиши билан боғламоқчи эмасмиз. Ҳатто, инсоннинг сўзга эҳтиёжи сезилганда ҳам ибораларнинг тилда мавжудлиги шубҳалидир. Чунки инсонга тил (сўз) деган неъмат берилганда ҳали тафаккур бундай образли таъсирчан, мантиқий фикрлашга ожизлик ҳилар эди. Бизга маълумки, инсон тафаккури турли хил кузатишлар маъсули бўлиб, шахснинг ўзлигини англаш натижасида юзага келувчи омилдир. Бироқ тафаккур материя заминида вужудга келиб, унинг ривожланишига фаол таъсир ҳилади. Яна шуниси маълумки, одам онгининг шаклланишида тилнинг, нутқнинг аҳамияти катта бўлган. Меънат асосида онг билан бирга пайдо бўлган тил шундай ҳудратли кучга айланганки, у одамнинг ҳайвонот дунёсидан ажралиб чиқиб, ўз тафаккурини ривожлантиришига ҳамда моддий ишлаб чиқаришни ташкил этишига ёрдам берган.

Тил туфайли фикр фақат шаклланибгина бўлмай, балки ифода бўлинадиган ва идрок этилади. Тилнинг тараққиётида жамият тафаккурининг ўрни катта, чунки инсонлар предмет ва нарсаларнинг номигагина изи бўлмасдан, балки уларнинг муҳим исобланган жиҳатларига ҳам эътибор қаратган. Мана шу қарашлар натижасида тилда маълум бир ибораларнинг юзага келиши кузатилган. Бундай иборалар сўзнинг фақатгина маъносини алмаштириб бўлмасдан, балки сўздаги муҳим жиҳатларни ҳам ўз бўлишига жойлаштирган бўлади. Шу боис тилда образли, таъсирчан сўз ва сўз бирикмаларининг пайдо бўлишига замин яратилади. Демокчимизки, тилнинг таъсир кучини оширувчи турдун бирикмалар бугунги куннинг маъсули бўлмай, балки улар жамият тараққиёти билан боғлиқ ҳолда ўрганиладиган ҳодисадир.

Тилнинг турдун бирикмалари бугунги кунда маъно бериш ифодасига кўра, сўз компонентларининг иштирокига кўра ҳамда нутқ жараёнида ўқилганишига кўра тақлил бўлиниши лозим.

Фразеологик бирикмаларининг ишлатилиши чегараси узоқ - узоқларга бориб тақалиши ҳеч кимга сир эмас, аммо уларнинг илмий жиҳатдан ўрганилиши эса бизнинг яқин кунларимизга тўғри келади. Шу жумладан, бизнинг ўзбек тилшунослигимизда ҳам фразеология соҳаси фан сифатида ўрганилиб келинаётганлигига ҳали кўп бўлгани йўқ.

Маълумки, фразеологиянинг биринчи тадқиқотчиси ва унинг назарий асосини яратган олим, Швейцариялик тилшунос Ш.Балли бўлади. Собиқ совет тилшунослари В.В. Виноградов, С.И. Ожегов, Н.Н. Амосова, Ю.Ю. Авалианн, А.М. Бабкин, В.П. Жуков, А.В. Кунин, А.И. Молошнов. А.Г. Назарян, Н.М. Шанскийлар бевосита унинг издошлари бўлиб, фразеологиянинг муҳим жиҳатларини ишлаб чиқдилар. Туркологияда, шу жумладан, бизнинг ўзбек тилшунослигида Ш. Раҳматуллаев, А.Ҳожиёв, И. Ҳўқортоев, Я. Пинхосов, А.

Маматов, Э. Умаров, Б. Йўлдошев, Х., Бердиёровлар ўзбек тили фразеологияси бўйича анча жиддий ишлар, қилишган. Уларнинг ишларида фразеологик бирикмаларнинг назарий ва амалий жиҳатлари мумкин қадар тилимизга хос қолатда ўз аксини топган.

Фразеология — бу тил тизимининг асосий бирлиги бўлиб, сўз бирикмаларининг умумий қисобидан анча қийинчилик билан фарқланади. Фразеология тузилиши жиҳатдан мураккаб, кўп аспекти тил қодисасидир. Яна шуни таъкидлаш лозимки, фразеология тизими тилшуносликда, адабиётшуносликда қанча ўрганилмасин, унинг лингвистик, экстралингвистик моҳияти масаласи барибир мунозаралидир.

Ш. Балли фразеологизмнинг асосий белгиси унинг ўрнини, яъни муайян иборанинг (фразеологик бирликнинг) маъносига тўғри келадиган сўз билан алмаштириш мумкин ёки аксинча, деб қисоблайди, Б.А. Ларин эса унинг асосий белгиси фразеологик бирликларни ташкил қилувчи алоқида сўзларнинг маъносидан ўша бирликларнинг умумий маъносининг келиб чиқмаганлиги деб қисоблайди. Ларин ибора таркибидаги сўз компонентларининг ўз асл маъносини назарда тутган, шекилли. А.А. Реформатский эса фразеологизмлар таркибидага ҳар бир компонент бошқа тилларга сўзма-сўз таржима қилинмаслигини унинг етакчи белгисидир, деб таъкидлайди.

Шанский фразеологизмларнинг фарқли белгиси сифатида уларнинг нутқда тайёр қолда киритилишини, яъни, тил бирлиги сифатида аввалдан тайёр бўладиган бирлик эканлигини айтса, Иванинова А.А., Виноградов В.В., Ахмановалар фразеологизмларнинг компонентларини бир-биридан ажратиш мумкин эмаслигини, уларнинг маъносини яхлитликдан келиб чиқиши ҳамда ибора таркибидаги компонентларнинг бир бутунлигини таъкидлайдилар. Бизнингча, Шанскийнинг фразеологизмлар нутқ жараёнида яратилмай,

балки нут²а тайёр киритилади, деган хулосаси анча мунозарали. Чунки, ²ар ²андай тилнинг тур²ун бирикмалари дастлаб нут² жараёнида пайдо бўлади. Яна шуни таъкидлашимиз лозимки, фразеологик бирикмаларнинг синов майдончаси матн ²исобланади. Улар бирин-кетин ишланишига кўра тил бирлигига айланиб боради.

Баъзи тилшунослар фразеологизмларнинг чегарасини ани²лаш учун маълум маънода фразеологик матн ёки фразеологик ²уршов бўлишини таъкидлашади. Биз ²ам бу фикрни ²ўллаб-²увватлаган ²олда, шуни айтмо²чимизки, фразеологик бирикмаларнинг яхлит маъносини маълум матнсиз тасаввур ²илиб бўлмайди. Бугунги кунда тил бирлигига айланиб бўлган **тепа сочи тикка бўлмо²** – жа²лланмо², **о²зи ²уло²ида** – хурсанд, **о² олтин** – пахта, **²ора олтин** – нефть каби туркум бирикмаларнинг ²ам вужудга келишида нут²нинг (матннинг) ўрни катта.

Рус фразеологи А.М. Бабкиннинг фикри тур²ун бирикмаларнинг табиатига жуда мос келади. Унинг фикрича, фразеологик бирликлар ²уйидаги хусусиятга эга бўлади: 1. Маънонинг яхлитлиги. 2. Сўз бирликларининг тур²унлиги. 3. Кўчма маънога эгаллиги. 4. Таъсирчанликнинг берилиши.

А.В. Кунин ва А.Г. Назарянлар эса тур²ун бирикмаларнинг мо²иятини ²уйидагича ба²олайдилар. Уларнинг фикрича, «фразеологик бирлик — бу ²исман ва тўли² кўчма маънога эга бўлган тур²ун сўз бирикмаларидир». ²ар иккала олимнинг тур²ун бирикмаларга берган таърифини уй²унлаштирган ²олда шуни айтиш лозимки, ²исман кўчма маънога эга бўлган тур²ун холатдаги сўз бирикмалар (**²ўл ²ўймо², бошга кўтармо²**) фразеологик ²ўшилмалар бўлса, тўли², кўчма маънога эга бўлган тур²ун ²олатдаги сўз бирикмалари эса (**илоннинг ё²ини яламо², ²илни ²ир² ёрмо²**) фразеологик чатишмалардир.

Ўзбек тили фразеологиясининг билимдони, профессор Ш. Раџматуллаев турџун боџланма (турџун бирикма) терминининг маъно мундарижаси жуда кенг эканлигини таъкидлаб, уларни худди юџоридаги олимлар каби икки гуруџга бўлиш мумкинлигини айтади: «1) тўџри маъноли турџун боџланмалар, 2) кўчма маъноли турџун боџланмалар». У «биринчиси, одатда, воџеликни номлаш билангина чегараланса, иккинчисида кўчма маъно, образлилик џам џатнашади», дейди.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, џар џандай кўчим фразеологик бирикма бўлавермайди. Фразеологик бирикма бўлиши учун аввало сўзлар турџунлик џолатдаги бирикмага эга бўлиши лозим. Тўџрироџи, улар ўз маъносидан чекиниб кўчма маъно џосил џилиши керак. Кўчма маъно бўлганда џам улар сўздан эмас, сўзлар кўшилмасидан ташкил топиши шарт. Кузатишлар шуни кўрсатадики, фразеология доирасига џандай бирикмаларни киритиш ёки киритмаслик масаласида ҳам тилшунослар ўртасида бир-бирига џарама-џарши фикрлар мавжуд. Яъни фразеологияни тор ва кенг маънода тушуниш масаласи мунозарали бўлиб турибди. Фразеологияни тор маънода тушунувчилар унинг мундарижасини анча џисџартирган холда ундан образли афоризмларни, маџол ва маталларни, кўчма маънога эга бўлган терминологик бирикмаларни чиџариб ташлаш кераклигини таъкидлайдилар.

Ю.Ю. Авалиани, Н.Н. Амосова, В.П. Жуков, А.И. Масатковларнинг юџорида келтирилган фикрига О.С. Ахманова, В.В. Виноградов, А.Н. Ефимов, Е.Д. Поливанов, Н.М. Шанский кабилар џарши бориб, аксинча, фразеологиянинг мундарижасини кенг маънода тушунадилар. Улар фразеология таркибига соф идиомалардан ташџари, афоризмларни, маџол ва маталларни, џанотли сўзларни, турџун сўзлашув формулаларини, илмий терминологик бирикмаларни, баъзи канцеляризм ва џолип сўз бирикмаларини ҳам фразеологик бирликлар эканлигини алоџида таъкидлайдилар.

Бизнингча, фразеологияни икки хил маънода тушуниш унчалик **Ў**ам тўри бўлмайди. Чунки, фразеологияга бундай **Ў**араш унинг табиатига тўри келмайди. **Маданий о**ртирув, **сиёсий и**тисод (илмий терминологик бирикмалар), **кучига куч** ўшади, **Ўайратига** - **Ўайрат** (такрорий конструкциялар каби бирикмалар фразеологиянинг талабига жавоб бермайди. Буларни канцеляризм типдаги илмий терминлар **Ў**амда оддийгина такрорий конструкциялар дейиш мумкин.

Ёки **кўп ўйла, оз сўзла, аввал ўйла кейин сўзла** каби маъолларни фразеологик бирикма дейиш мумкинми? Йўқ албатта. Бу каби маъолларда кўчма маънолийлик йўқ **Ў**исоби. Энг асосийси, уларда фразеологизм табиатидаги туръунлик ва семантик жиъатдан бир бутунлик етишмайди.

Демак, фразеологизм таркибига кўчим асосида бирикиб, туръунлик ва семантик жиъатдан бир бутун яхлит маънони англатувчи бирикмалар киради. Буларга: иборалар, тасвирий ифодалар, эфемизм кўчма маъно касб этувчи маъоллар, афоризмлар киради. Тилнинг бу **Ў**арашлари ўз критерияларига эга бўлса-да, аммо уларнинг барчаси **Ў**ам фразеологик туръун бирикмалардир. Шунини айтиш керакки, биз фразеологизмларнинг мезон ва белгиларини бошъа сўз бирикмаларидан, яъни ёндош **Ў**одисалардан фаръини, уларнинг чегарасини аниқлаб олишга **Ў**аракат **Ў**илдик. Биз бу билан фразеологиянинг мезон ва ўлчовларини яратдик деганимиз эмас, албатта. Фразеология тилнинг **Ў**амровли соъаси **Ў**исобланиб, у **Ў**ар доим ўз тадъиъотчисига муътож. Чунки тилимиз ўзининг таъсир кучига эга бўлган кўплаб фразеологизмларига эгаки, улар йиллар оша янгиланиб бораверади.

Даръаъиъат, тилдаги фразеологизмларнинг мундарижаси ва уларнинг **Ў**амрови **Ў**аъида **Ў**арб, европа, шу билан бирга, туркологияда **Ў**ам ижобий ишларга **Ў**ўл урилди. Туркийшуносликда фразеологияни тизим-системали равишда ўрганиш XX асрнинг 40-50 йилларига тўри келади. Бу даврда

Ш.Раџматуллаев, Г.А. Байрамов, С. Кенесбоев, Г.Х. Ахунзянов, З.Г. Ураксин, Л.К. Байрамовларнинг докторлик диссертациялари, С.Н. Муратованинг «Туркий тилларда турџун сўз бирикмалари», џ.Саломовнинг «Тил ва таржима», Х. Кагиахметованинг «Бадиий адабиётда фразеологизмларнинг џўлланилиши», џ.Мусаевнинг «Бадиий таржиманинг лексик-фразеологик масалалари» каби бир џанча монографик тадџиџотлар, номзодлик диссертациялари, фразеологик луџатлар, илмий маџолалар яратилганлигини фахр билан тилга олиш керак.

А. Маматов ва Б. Йўлдошевларнинг кейинги даврда олиб борган тадџиџотлари џам бевосита фразеологиянинг табиатини џрганишга баџишланади. Бироџ ютуџларимиз кўплигига џарамай џали туркийшуносликда фразеологизмларни вужудга келишида лингвистик ва экстралингвистик омилларнинг џрни аниџланганича йџ.

Маълумки, џар џандай фикрни онг бошџаради, онг эса тафаккурга суянади. Иборалар — бу џуруџ сўзлар џўшилмаси эмас, балки таъсир кучига эга бўлган образли бирикмалардир. Тилдаги образли бирикмаларнинг барчаси џам таъсир кучига эга, бироџ буларнинг барини џам фразеологияга киритмаймиз. Фразеологизмлар ўз лисоний табиатига кўра турџун, барџарор бирикмалардир. Бизга маълумки, џар џандай ибора таркибидаги сўзлар тилда мустаџил џолда џўлланувчи лисоний бирикмалардир. Улар ибора таркибидан жой олишдан аввал ўз луџавий маъносига эга бўлади. Масалан, *илон*, *ёџ*, *яламоџ* сўзлари алоџида — алоџида семантик џуршовга эга бўлган сўзлардир. Бироџ, ушбу сўзлар ибора бўлиб шаклланганда эса ўз асл маъносидан чекиниб, кўчма маъно касб этади. Натижада *илонни ёџини яламоџ* ибораси пайдо бўлади. Бу турџун бирикма џуршовида айёр, муџомбир сўзи яширинган. Ушбу яширинган маъно ниманинг эвазига пайдо бўлади.

Аниқки, **илон, ёғ, яламо** сўзларининг семантикасида **айёр** семаси мавжуд эмас. Унда ушбу яхлит маъно қандай пайдо бўлади? Жавоб шундаки, бу — кузатишнинг маъсули. Кузатиш эса экстралингвистик омил қисобланади. Сўз маъносининг кўчиши ва ибора таркибидаги сўз компонентлари эса лингвистик бирикмалар омиллардир. Демак, қар қандай ибора ёки турқун бирикмалар икки омилнинг таъсирида образли фикрга айланади. Тўғрироқи, тилдаги бирор-бир ибора йўқки, у фақат қуруқ сўзлардан ташкил топган бўлса, гарчанд шундай бўлса-да, биз ишимизда лингвистик ва экстралингвистик омилларнинг қар бирига алоқида тўхтаб уларнинг бири иккинчисига бўлган муносабатини турли мисоллар ёрдамида тақлил қилишга қаракат қиламиз.

Фразеологизмларнинг маъно тараққиётида лингвистик омилларнинг ўрни. Турқун birlikлар. Маълумки, фразеологик бирикмалар камида икки сўздан ташкил топади. Тилимизда баъзан гапга тенг кела оладиган фразеологик birlikлар қам мавжуд. Бироқ, шуниси маълумки, иборалар нечта сўз компонентидан ташкил топишидан қатъий назар улар яхлит бир маъно учун хизмат қилиши аниқ.

Фразеологик бирикмаларда маъно тараққиёти икки усул: кўчириш ва тадбиқ усули билан амалга ошади. Кўчириш усулларида метафора фразеологизмларини маъно тараққиётида муқим ўрин эгаллайди.

Айтилганидек, фразеологик birlikлар яхлитлигига ёки компонентларидан бирининг кўчма маъноси асосига қурилади. Масалан, қолдан тоймоқ иборасининг маъносини толиқмоқ сўзининг маъносига тенглаштирилади. Ушбу иборанинг компонент таркиби иккита, бири *қолдан*, иккинчиси эса **тоймоқ** сўзлари.

Бунда кўчим асосидаги сўз **тоймоқ** сўзи бўлиб, у ўзининг асл маъносидан имлицит қолатга ўтиб, инсоннинг дармонсизланганлигини

маъносини изоламода. Ибора таркибидаги биринчи компонент хол(дан) сўзи эса ўз маъносини сақлаб қолган. Бундай кўриниш фразеологик бирикларнинг барчасига ҳам тегишли эмас. Масалан, *тагига сув қуймо* иборасининг маъноси йўқотмо сўзининг маъносига тенг. Бу ибора таркибидаги ҳар бир компонент тўлалигича кўчимга асосланиб, ибора таркибида ўзининг дастлабки маъноларини имплицитлаштирган. Яна шуниси қизиқки, ибора таркибидаги ҳар бир сўзлар маъноси ибора билдирган яхлит маънога алоҳиси йўқдек кўринади. Аслида эса бундай эмас. Ушбу иборанинг қосила маъносини эса тадбиқ усули билан боғлаш мантиққа тўғри келади.

Айтмоқчимизки, тўғри маънода сув қуйилганда, айниқса экинларни суқораётган пайтида ер устидаги баъзи нарсалар сувнинг ҳаракати таъсирида жойидан кўчади. Инсонларнинг бу кузатиши натижасида юқоридаги турқун бирикмаларнинг вужудга келишига замин яратилади. Шу каби ибораларнинг маъно тараққиётини экстралингвистик омиллар асоси билан боғлаб ўрганиш лозим. Биз ишимизнинг иккинчи бобини айнан шу турдаги ибораларга ҳаратамиз. Яъни фразеологизмларнинг маъно тараққиётида тадбиқ усули ишнинг кейинги боб учун алоҳида таҳлил объектига айланади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, турқун бирикмаларнинг маъно тараққиётида кўчимларнинг, шу жумладан метафоранинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

Метафора муайян нарса, белги, ҳаракат номини бошқасига ўзаро ташқи (ранги, хусусиятлари ҳам) ўхшашлиги асосида кўчириш жараёнидир.

Демак, бир предметга ном беришга асос бўлган белги иккинчи бир предметда ҳам мавжуд бўлади. Шунга кўра сўз маъносининг (сўзнинг) кўчиши юз беради.

Маълумки, фразеологик бирликлар беч бачон от сўз туркумига нисбатан ўлланган эмас. Турбун бирикмаларнинг асосий исми феъл, олганлари эса равишни ва сифат сўз туркумидаги сўзларни алмаштиради.

Проф. Ш. Рабматуллаев турбун боланма терминининг маъно мундарижаси жуда кенг эканлигини таъкидлаб, улрни икки гуруба бўлиш мумкинлигини айтади: «1) тўри маъноли турбун бирикмалар; 2) кўчма маъноли турбун боланмалар». У «биринчиси одатда, воеликни номлаш билангина чегараланса. Иккинчисида кўчма маъно образлийлик ам атнашади» - дейди. Шунингдек, тўри маъноли турбун бирикмаларга составли терминлар (маданий ортирув муассаси) ва такрорий конструкциялар (кучига-куч ўшилди, айратига айрат) киришини кўрсатади. Кўчма маъноли турбун бирикмаларни эса фраземалар (фразеологик иборалар - Б.) деб атайди.

Проф. Р. ўнуров поэзияда учрайдиган метафораларни тузилишига кўра иккига бўлади: 1.Содда метафора. 2.Кенгайган метафора. 3.Бегматов, Ё. Тожиевлар метафорага ўйидагича ёндашадилар: «метафора тузилишига кўра икки хил: содда, кенгайган. Содда метафора биргина сўздан ташкил топса, кенгайган метафора икки ёки ўндан ортиб сўзларда тузилади. Масалан, гумбаз (осмон), тулки (айёр), илон (сову одам) каби содда: пўлат от, зангор кема (пахта териш машинаси), олтин (пахта), зангори олов (газ), пўлат ўш (самолёт) каби метафоралар эса кенгайган метафоралардир».

Фразеологизмларнинг экспрессивлик хусусиятини оширишда лингвистик омилларнинг ўрни.

Фразеологизм барбарор бирикма сифатида семантик хусусияти ва грамматик ўрилиш жиъатидан ўзбек тили ва бошба тилларда ам анча мукамал ишланган соадир. Уларнинг семантик, грамматик хусусиятларини ўрганиш анчалик муим бўлса, андай масад асосида барбарор нутбий

фигура сифатида пайдо бўлиши ва шундай стилистик маъсадлар учун хосланганлигини ўрганиш ҳам катта назарий аҳамиятга эга.

Фразеологик бирликлар ҳамча сўздан ташкил топишидан шатъий назар улар яхлит маънони англатади. Ушбу яхлит маъно уларнинг бутунлигича ёки компонентларнинг бирининг кўчма маъноси асосига шурилган бўлади. Демак, фразеологик бирликлар таркибидаги барча сўз компонентлари кўчма маънода шўлланилса, уларда таъсирчанлик, образлилик бўёи жуда кучли бўлади. Масалан, **кулини кўкка совурмо, ер билан яксон шилмо, илоннинг ёи яламо, дўпписини осмонга отмо** каби ибораларда экспрессивлик ифодаланиши жиъатидан жуда юъори. **Эсига тушмо, шўл шўймо, шўл кўтармо, обрўси тушмо** каби ибораларда эса экспрессивликнинг ифодаланиши саёзро. Чунки бу турдаги ибораларнинг компонентлари тўлиё кўчимга асосланмаган.

Фразеологизмларда экспрессивликнинг даражаланиш кучини ибора таркибидаги бирор фраземанинг турли ўзгаришлар билан шўлланишида ҳам кўриш мумкин.

Кузатишлардан шу нарса маълум бўлдики, фразеологизмларнинг айнан инсон билан боёлиё турида даражаланиш шодисаси жуда юъори бўлади: **эти суягига ёпишмо**, - **эти суяк-суякларига ёпишмо**, **эсини йўотмо**, - **эс-хушини йўотмо**, **юраги чиёиб кетмо** - **юрак-пураги чиёиб кетмо**, **жонидан ўтмо** - **жон-жонидан ўтиб кетмо** каби.

Фразеологизмларнинг юзага келишида экстралингвистик омилларнинг ўрни. Экстралингвистика ва фразеология. Халъимиз азалдан ўзининг нутъий имкониятларига эга бўлиб келган. Ўзбек тилининг сермаъно сўз ва иборалари шу шадар кўпки, улар бевосита халъимизнинг тарихи, урф-одати, маданияти билан чамбарчас боёлиё шолда шаклланиб, тилимизнинг бойишига хизмат шилиб келмоёда.

Она тилимиз ʻадр-ʻимматининг, нуфузининг, имкониятларининг кенгайиб бориши, ижтимоий вазифаларининг янада кенгайиб бориши, тилимизнинг дунёга чиқиши унинг ватан равнаʻи, юртимиз тинчлиги, миллатимиз фаровонлиги учун фаол хизмат ʻилиши – барча-барчаси истиʻлол шарофати, мустаʻиллик неъматидир. Янги ʻаёт, яъни мустаʻиллик туфайли тилимиз яна бир бора ўз хусусиятларини саʻлаган ʻолда бой таджирий тараʻиётга эга бўлди.

Истиʻлол шарофати билан ўзбек тили ʻаʻли равишда давлат мартабасига эришди. Бу оламшумул воʻеа халʻимизнинг дастлаб сиёсий – ижтимоий, кейинчалик эса маънавий-маърифий руʻиятига таъсир ʻилди. Шу билан бирга тилимизнинг мустаʻиллиги халʻ олдига бир талай вазифаларни ʻам юклади.

Бу улуʻ вазифалардан бири миллий тилимизнинг нуфузини ошириш билан бир ʻаторда унинг тарихий йўлини ўрганиш масаласидир. Шунингдек тилимизнинг бой имкониятларидан нутʻ жараёнида амалий жиʻатдан тўлиʻ фойдаланиш масаласи ʻам бугунги куннинг долзарб масалаларидан ʻисобланади. Бу эзгу маʻсадларнинг амалга ошиши халʻимизнинг ўзига, унинг ўзлигини англашига боʻлиʻ бўлган ички масалалардан биридир.

Президентимиз И.А. Каримов ўзининг “Ўзбекистоннинг ўз истиʻлол ва тараʻиёт йўли” (1992) номли китобида шундай ёзади: “Она тилининг буюк аʻамияти шундаки, у маънавият белгиси сифатида кишиларни яʻин ʻилиб жипслаштиради.”

Фразеологик бирликлар таъсирчан восита сифатида нутʻни безовчи лисоний бирлик ʻисобланади.

Фразеологизмлар таркибидаги, аниʻроʻи, уларнинг мазмуни планидаги экстралингвистик хусусият ибораларнинг маъносини,

таъсирчанлигини, образлилигини янада ошириш учун ўлланган энг ўлай имкониятлардан биридир, ҳар қандай турдун бирикмалар таркиби лисоний бирликлардан ташқари экстралингвистик омиллардан таркиб топган бўлиши табиий бир ҳолдир. Кузатишларимиздан маълум бўлдики, фразеологизмларнинг нафақат маъно мундарижаси, балки уларнинг шаклланишида экстралингвистик омилларнинг ўрни муҳим эканлиги аниқланди. Масалан, *ёқасини ушламоқ*, *бошини сарак-сарак қилмоқ*, *пешонасини тириштирмоқ*, *лабини бурмоқ*, *кўзини қисмоқ*, *кўзини ўйнатмоқ*, *елқасини қисмоқ* каби иборалар бевосита экстралингвистик омил, тўғрироғи, унинг бир қисми паралингвистик ишоралар асосида вужудга келган. Бундай таъсирчан бирикмаларнинг юзага келиши бевосита аниқ объектга, муайян – аниқ ҳаракатларга қаратилгандир. Шу билан бирга айнан шу ҳатти-ҳаракатлар, имо-ишоралар натижасида ана шу каби фразеологик бирикмаларнинг пайдо бўлиши кузатилмоқда. Бу каби турдун бирикмалар соф лисоний лексемалардан ташкил топган бирикмалардан ўзининг образлийлиги билан ажралиб туради.

Демак, нутқимизда ўлланилиб келаётган ибораларнинг маълум қисмини айнан мана шу каби имо-ишора ҳатти-ҳаракатлар, мимикалар натижаси билан боғлаш мумкин бўлади. Бироқ фразеологизмлардаги экстралингвистик омиллар дейилганда фақат имо-ишоралар натижасини тушунмоқ унчалик қам тўғри бўлмайди. Чунки тилимиздаги иборанинг аксар қисмида таъсирчанлик лексемалар асосида амалга ошади. Уларнинг юзага келиши қам, лингвистик қам экстралингвистик омиллар билан бир сўз билан айтганда, кузатиш натижаси билан боғлаш лозим. Масалан, *тепа сочи тикка бўлмоқ*, *илоннинг ёқини яламоқ*, *кўнгли тоқдек кўтарилмоқ*, *кўнгли ҳатти*, *кўнгли оқ*, *нафси бузуқ*, *тўнини тесқари қиймоқ* каби ибораларнинг вужудга келишида психоллингвистик омил – кузатувчанлик, образлилилик етакчилик қилмоқда. Бу иборанинг шаклланишида кўриш ва

кўриниш белгилари деярли сезилмайди. Яъни таъсирчанлик бевосита инсон руҳиятини кузатиш оқибатида вужудга келган ва шунинг оқибатида бир қатор иборалар ҳосил бўлган. Иборашунос олимлардан А.Б. Кунин ва А.Г. Назарянларнинг фикрича **“Фразеологик бирикмалардаги экстралингвистик омил – бу ҳисман ва тўлиқ кўчма маънога эга бўлган турғун сўз бирикмаларидир”**.

Демак, ибораларнинг шаклланишида сўз маъносининг кўчиши ҳам ўта муҳим жараён, чунки ҳар қандай таъсирчанлик кўчимлар зиммасида бўлади. Кўчимнинг асоси экстралингвистик омиллар асосида амалга ошади. Яна шуни таъкидлаш жоизки, кўчим ва унинг маъно мундарижасини аниқлаш учун шахснинг фақат тил илми кўникмасигина етарли бўлмайди. Ундан мантиқ, руҳият, тарихийлик, кузатувчанлик каби илмларнинг мавжудлигини талаб қилади. Шунинг учун бўлса керак деярли барча илмий адабиётларда кўчимлар билан боғлиқ чалкашликлар учраб туради. Бундан шу нарса аниқки, иборалар ҳар қандай ҳолатда ҳам кўчимга асосланади. Демак, ибораларнинг маъно оттенкалари ва тарафқўиёти экстралингвистик омиллар натижасидир.

Бинобарин, ибораларнинг шаклланиши ҳақида гап кетганда уларнинг нечта сўз компонентида ташкил топганлигини эмас, балки унинг паайдо бўлишини тушунтиришимиз зарур. Бизнингча фразеологизмлар бироз бўлсада сўз асосли фикрдан кейинроқ вужудга келганлиги аниқ. Яна шуниси аниқки ҳар даврнинг тил ва нутқ нормаси бўлганлиги каби иборалар нормасининг бўлганлиги ҳам аниқ. Шунинг учун ҳам тилимиздаги фразеологизмларнинг ҳақон пайдо бўлганлигини аниқлаш қийин кечадиган масалалардан ҳисобланади. Бироқ нима бўлганда ҳам уларнинг нима мақсадда қўлланилиши, улардаги маъно нозикликлари, кўчимга бўлган муносабати ниманинг эвазига эмоционаллигини, образлилигини,

экспрессивлигини бериши каби масалалар доимий тадқиқотчиларни қизиқтириб келган ва келмоқда. Бу жиҳатлар бўйича жуда кўплаб тадқиқот ишлари бўлган ва бўлмоқда.

Бизнинг тадқиқот объектимиз айнан уларнинг маъно мундарижасида мавжуд бўлган образлилик, таъсирчанлик, экспрессивлик каби хусусиятларга қаратилиши билан бирга, қисман бўлсада, уларнинг вужудга келишига лисоний ҳамда нолисоний бирликларнинг ўрнини аниқлашга қаратилганлигидадир. Тилимиздаги қар қандай фразеологизмларнинг юзага келиши ҳам лингвистик ҳам экстралингвистик омиллар асосида эканлигидадир. Бу каби жиҳатлар ўқунлигидагина образли иборалар пайдо бўлади. Уларнинг қар иккиси ҳам фразеологизмлар учун муҳимдир.

Қаракат, қолат ва имо ишора типидagi паралингвистик фразеологизмлар. Паралингвистика нутқ вазиятида юзага келувчи имо - ишора, мимика каби фикрий тан қаракатларини ўрганади. Паралингвистика алоҳида аралашувида, муомалада муҳим вазифа бажаради. Агар нутқ ушбу воситалар кўмагисиз тингловчига ифодаланилса фикр унчалик таъсир кучига эга бўлмайди. Айтилиши мумкин бўлган хабар қуруқ маълумотлигича қолади.

Айтмоқчимизки, қар қандай фикр ўзининг таъсирчанлигига, жозибadorлигига, мушоада талаблигига эга бўлмоқи лозим. Паралингвистика айнан шундай жиҳатлари билан нутқни образлантиради, шунингдек жонлантиради.

Тилшунос Голуб И.Б. нутқ таъсирчанлигини шакллантиришда паралингвистик воисталарнинг ўрнини тилнинг тасвирий воситалари билан бир қаторда қўяди. Унинг фикрича, паралингвистика фикр(тушунчанинг) дирижёрдир. Қарқатдан ҳам шундай. Чунки қар қандай шахс ўз фикрини (нутқини) бу воситалар ёрдамида осон ҳамда эркин ифодалай олади.

Шунинг учун **там** имо-ишораларнинг таржимони бўлмайди. Бу **та**да В.Н.Телия шундай дейди:

«Паралингвистика сўз маъносининг очилишига хизмат **тилиши** билан бирга, уларда тингловчини ўзига ром **тилиш** хусусияти **там** мавжуд». Кўринадики, имо-ишоралар сўз маноси билан **тамо**англикда реаллашади. Шунга кўра нут**т** таъсирчанлик касб этади. Демак, нут**т**нинг таъсирчанлиги фа**т**ат тилнинг тасвирий воситлари билан во**т**елашмайди, балки паралингвистик воситалар **там** фикрни жозибадорлигини таъминлайди.

Бугунги кунга **та**дар умумтилшуносликда паралингвистика **то**дисасига фразеологиялашган афоризмлар сифатида **таралиб** келинмо**та**. Бу муносабат ростдан **там** имо-ишоралар табиатига мос келади. Биро**т** уларнинг барчасини **там** фразема кўринишида бўлади деб бўлмайди. Масалан: «**тошини учурмо**» бирикмаси айна ва**т**та паралингвистик восита асосидаги бо**т**ланиш **тисобланади**. Бунда бирикманинг биринчи **тисми** асл (ўз) маъносида, иккинчи **тисми** эса кўчма (**тосила**) маънода **ўлланилмо**та. Демак, ана шундай тузилишга эга бўлган имо-ишора бо**т**ламаларинигина фраземалашган паралингвистика деб аташ мумкин бўлади. **Тийёсланг: елкасини учурмо, кўзини ўйнатмо, бошини ир**т**итмо, энсасини **тотирмо, бошини **тотирмо** каби.****

Бизнинг кузатишларимиз яна шуни кўрсатдики, имо-ишоралар худди сўз бирикмаларига **там** ўхшаб кетади, тў**т**риро**ти**, уларнинг тузилиши, сўзларнинг тў**т**ри маънода **ўлланилиши** бош**т**арув усулидаги бирикмаларни эслатади. Масалан: **лабини бурмо, ўлини силтамо, ўлини кўксига **ўймо, тилини чи**т**армо, пешонасини тириштирмо** каби.**

Фразеологизм мавзуси умумтилшуносликда ишланган тад**т**и**тот** объекти бўлса-да, аммо уларнинг лингвистик ва экстралингвистик хусусиятлари **та**ида ани**т**ро**т** тасаввурни берадиган бирор бир иш мавжуд

эмас. Ушбу тадқиқ қилинган иш фразеологизимларнинг айнан шу жиҳатларини очиб бериш учун хизмат қилади. Шунингдек фразеологизимларнинг маъно тараққиёти масаласида ҳам қимматли фикрлар беради.

Фразеологизимларнинг мундарижасига қуйдаги тил ва нутқ бирликлари киради: иборалар, тасвирий ифодалар, эвфемизм, фаҳват кўчимга асосланган мақоллар, топишмоқлар, афоризмлар. Тилнинг бу каби қодисалари ўз критерияларига эга бўлса-да, аммо уларнинг барчаси ҳам кўчим асосида бирикиб, турғунлик ва семантик жиҳатдан бир бутунлик яхлит маънони англатади.

Фразеологизимларга ёндош қодисалар яна бир бор ўрганилди. Матнда уларнинг барчаси ҳам умумий мақсадда, яъни фикрни тасирчанлигини, экспресивлигини, образлийлигини таъминловчи бирликлар эканлиги аниқланди. Бироқ уларнинг шаклланиши, кўчимларга бўлган муносабати, тил ва нутққа бўлган муносабати эса турличадир. Ушбу жиҳатлар ҳам мумкин қадар аниқланади.

Маълумки, фразеологизимларнинг маъно тараққиётида таъсирчанлик, экспресивлик, образийлик каби услубий маъно оттенкалари мавжуд. Шундан экспресивлик хусусияти лингвистик асосда амалга ошади. Масалан, *сочи тикка бўлмоқ* иборасини кўриб ўтамиз. Сочлари тикка бўлди (-лар қўшимчасининг интенсивлик ифодаланиши қисобига) - грамматик ўзгариш; сочи типпатик бўлди (ундош иккилантирилиб, урғуни олдинги бўқинга кўчириш, шу йўл билан интенсивлик ифодалаш қисобига) - фонетик ўзгариш; сочи тикка бўлиб кетди (кўмкчи феълнинг интенсивлик ифодаланиши қисобига)- бу ҳам грамматик ўзгариши; сочлари типпатик бўлди(ҳам- лар қўшимчаси, ҳам урғуни кўчиришнинг юқоридаги маънолари қисобига); сочлари типпатик бўлиб кетди. (уччала хил воситанинг - фонетик, морфологик

ва грамматик шакларга кўра). Демак, фрезоологик бирикмаларнинг экспрессивлигини оширувчи воситалар – бу лисоний бирликлардир.

Фразеологизмлардаги таъсирчанлик ва образлийлик айнан экстралингвистик омиллар натижасидир. Масалан, «ово»идан «ор ё»илмо», тўнини тескари киймо», кўнгли кўтарилмо», ё»асини ушламо», пешонаси терламо» каби иборалар кузатиш, сезиш, эътибор каби психоллингвистик билимлар натижасидир.

Дарха»и»ат, инсон танаснинг деярли барча »исми, шу жумладан сочидан тортиб тирно»игача фикр ифодалаш »уроли бўлиб хизмат »илади: тепа сочи тикка бўлмо», бошини ушламо», пешонасини тириштирмо», »ошини чимирмо», кўзини ўйнатмо», «ово»идан «ор ё»илмо», юз ўгирмо», лабини бурмо», тишини о»ини кўрсатмо», тилини топмо», томо»идан ой кўринмо», териси »алин, »ўли эгри оё» олиши ё»маслик, тиш-тирно»игача »уролланмо» кабилар. Буларнинг барчасида паралингвистик »аракатлар мавжуд бўлиб, улар фразеологизмларнинг нафа»ат образлийлигини балки уларни вужудга келтирувчи восита бўлиб »ам хизмат »илади. Демак, фразеологизмларнинг таъсирчанлик кучи бевосита экстралингвистик омилларнинг мавжудлигидадир.

Биламизки, нут»даги »ар »андай жозибаторлик, таъсирчанлик, образлийлик кўчимлар асосида юзага келади. Кўчим усуллари метафора, метонимия, синекдоха вазифадошлик бўлиб, улардан метафора айнан фразеологизмларнинг юзага келишида му»им а»амият касб этади.

Экстралингвистик омиллар асосига кирувчи паралингвистик ишоралар тилимиздаги фразеологизмларнинг аксар »исмини шакллантирувчи восита эканлиги ани»ланди: елкасини »исмо», бошини ир»амо», ё»асини ушламо», тилини тишламо» каби.

Паралингвистик ишораларга асосланган фразеологизмларнинг атамияти шундаки, улар таркибидаги сўз компонентлари гарчанд тўри маънода ўлланса-да, бироқ улар асосидаги қосила маъно кўчимга йўрилган бўлади: кўзини қисмо, лабини бурмо, лабини тишламо, пешонасини тириштирмо каби.

Демак, бу каби ибораларнинг таъсирчанлиги лисоний бирликлар зиммасида бўлмай, балки экстралингвистик воситалар асосида эканлигидадир.

Ишда экстралингвистик омиллар асосидаги фразеологизмларни иккига бўлиб ўргандик. 1) имо-ишорага айнан асосланганлик (ўл силтамо, қошини чимирмо, ўли билан кўрсатмо, ўлини пахса қилмо, тилини чиқармо) 2) кузатиш ва сезиш, қолатга асосланганлик (тепа сочи тикка бўлмо, қовоқидан қор ёқилмо, илоннинг ёқини яламо, тўнини тескари киймо).

Фразеологизмларнинг функционал услубий хусусиятлари аниқланди. Улар бадий, сўзлашув ва публицистик матнларда кўп ишлатилиб. Нутқнинг ифодавийлигини таъминлаш учун хизмат қилади.

Бадий матнда ўлланувчи фразеологизмларнинг атамияти шундаки, уларнинг таъсирида ёзувчи ўз асари моқиятидан келиб чиқиб янги ибораларнинг шаклланишига ундайди: қиёсланг, бузоқнинг югургани сомон хонагача – саллали эшонларнинг югургани масжидгача каби.

Сўзлашув услубдаги фразеологизмларнинг ўзига қослиги шундаки, уларнинг кўпчилиги мақолларнинг қисқарган шакли бўлиб, улар ибора шаклига келиб қолганлигидадир: «айтдим нима...», «байрам ўтгандан кейин...», «айтсам тилим куяди...» каби.

Публицистик услубдаги фразеологизмлардан табиати бошқа услуб фразеологизмлардан фарқ қилади. Чунки бу услуб фразеологизмлар

барбарорлик характерида бўлмоғи лозим. Аниқроғи, матнда ўқланилаётган иборанинг маъно мундарижаси, таъсирчанлиги айтилган ситуацияга мос келмоғи лозим. Шунингдек кўтаринкилик кайфиятини бермоғи шарт – баъри кенглик, дин пешволари, аёли мусулмонлар, сиёсий уқлик, баъри бутунлик, халқаро аёвол, ўалби бутунлик каби.

Фразеологизмларнинг омонимларга бўлган муносабати ўам аниқланди. Фразеологизмлар омонимияси деганда асл (ўз) ва кўчма маъноси мавжуд бўлган эркин ва турўун бирикмалар эмас (ўўл ўўймоў, бош кўтармоў каби), балки фаёат ўосила маъносининг шаклдошлигига асосланиши тўўрироў бўлади (жон бермоў, сўз бермоў каби).

Кўчимга асосланган айрим турўун бирикмалар ўам аниқланди. Уларнинг ўхшаш ва фарўли жиёатлари кўрсатиб берилди.

Фразеологизмлар стилистик восита сифатида ўуйидаги ўолларда ўўлланилиб, матннинг таъсирчанлигини оширади: сўзловчини нутўўа эътиборини ўаратади, нутўўа кўтаринлик бўёўини беради, маълум характер ва иллатларни фаш ўилади, шахснинг муўим саналган белги ва хусусиятларини очиб беради, шахсни юртга, ватанга ёки бўлмасам туўилиб ўсган жойига меўр ўўйиш ўояларини тарўибот ўилишга ундайди, асар ёки маўола номи бўлиб келиши мумкин.

Фразеологизмлар нормаси, уларнинг ўўлланилиш даври, ўолаверса, уларнинг жамият тараўўиётида тутган ўрнини ўам ўрганишга мувофиў бўлинди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Г.Я. Дементьева. «Семантико-стилистические особенности фразеологических выражений в современном русском языке». Автореферат кандидатской диссертация. Алма-ата 1955. 3-бет. Ш.Раѣматуллаев. “Фразелогик бирикмаларнинг асосий маъно турлари” Тошкент, ФАН нашриёти 1955, 5-бет. Ҳ.Самадов “Фразеологиянинг пайдо бўлишига доир” УТА 1960, 4, 62-63-бет.
2. Ҳаранг Афанасьев В.Г. Философик билим асослари. Т., 1975. 63-бет.
3. Балли Ш. Французская стилистика. М., 1961. стр.100.
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. //ученые зап. ЛГУ. Сер.Филол.наук.Вып.24, Л., 1956, стр.202-224.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М., 1967., стр. 124.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1969., стр. 156. Иванинова Е.А. Об основном признаке фразеологической единицы в - // проблемы фразеологии. М. – Л., 1964. стр.70-83. Виноградов В.В. об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // Академик А.А., Шахматов М.-Л., 1967. стр.169. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957. стр. 169.
7. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1969. стр.156.
8. Ҳаранг: Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963. стр. 227. Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку, 1966. стр.250.

9. Бабкин А.М. Лексикографическая разработка русской фразеологии. М. – Л., 1964. стр.8.
10. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. М., 1972. стр.8; Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. М., 1987. стр.42.
11. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҷозирги ўзбек адабий тили. – Т., 1992. – 57-бет.
12. Ш.Раҳматуллаев. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Ҷомуслар бош таъририяти, Тошкент – 1992.
13. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҷозирги ўзбек адабий тили. – Т., 1992, - 81-бет. Бу ғайда яна Ҷаранг: Шомаҳмудов А., Расулов И., Ҷўнҳуров Р., Рустамов Ғ., Ўзбек тили стилистикаси. Т. – 1983, - 236-бет. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка. – М., 1987 – с.366.
14. Ҷаранг: Шомаҳсудов А. Ўзбек тили семантикаси. II Ҷисм.
15. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҷозирги ўзбек адабий тили. – Т., - 1992 йил. – 57-бет.
16. Ҷўнҳуров р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубий асослари. – Т., - 1992 й.
17. Ш.Раҳматуллаев. Фразема термини билан тўлиқ фразеологик ибораларни Ҷам атайди.
18. Тилшуносликнинг ўзаро алоқада имо ишора, мимика, нутқ ситуацияси каби факторларни ўрганувчи соҳаси.

19. Царанг: Голуб И.Б. Стилистика современного русского языка - М., 1976
стр. 17.
20. Царанг: В.Н. Телия. Что такое фразеология. Издательство «Наука»
Москва 1966. Стр. 18-19.